

İBNÜ'L-HABHÂB

deriyye 1981, II, 294, 298; Muhammed et-Tâlibî, *ed-Devletü'l-Ağlebiyye* (trc. el-Müncî es-Sayyâdî), Beyrut 1985, s. 423-424; Abdülazîz es-Selâlibî, *Târîhu Şimâli'l-İfrîkiyyâ* (nşr. Ahmed b. Mîlâd – Muhammed İdrîs), Beyrut 1407/1987, s. 131-139; Nadir Özkuyumcu, *Fethinden Emevîlerin Sonuna Kadar Mısır ve Kuzey Afrika: 18-132/639-750* (doktora tezi, 1993), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 197-202; Tadeusz Lewicki, "Les origines de l'Islam dans les tribus berbères du Sahara occidental: Mûsâ Ibn Nusayr et 'Ubayd Allâh Ibn al-Habhab", *St.I, XXXII* (1970), s. 203-214; E. Lévi-Provençal, "Maysara", *EP* (İng.), VI, 923.

NADİR ÖZKUYUMCU

İBNÜ'L-HÂC el-ABDERÎ

(ابن الحاج العبدري)

Ebû Abdillâh Muhammed
b. Muhammed b. Muhammed
el-Abderî el-Fâsî
(ö. 737/1336)

Mâlikî fakihî.

640 (1243) yılından sonra Fas'ta doğdu. Kureyş kabilesinden Abdüddâr b. Kusay b. Kilâb'ın soyundan geldiği için Abderî nisbesiyle anıldı. İlk öğrenimini Fas şehrinde Ebû Abdullah el-Fâsî ve diğer bazı hocalardan yaptı. Çeşitli ilim merkezlerine seyahatlerde bulundu. Daha sonra hacca gitti ve ardından Kahire'ye yerleşti. Burada Hâfız Takıyyüddin Ubeyd b. Muhammed es-Siirdî'den İmam Mâlik'in *el-Muvatta'* adlı eserini dinledi; Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Mercânî, Ebû İshak İbrâhîm b. Yahlûf et-Tenesî el-Matmâtî ve Ebû Muhammed İbn Ebû Cemre gibi âlimlerden ders aldı. İbn Ebû Cemre en önemli hocası olup *el-Medhal* adlı eserini onun teşvikiyle yazdı. Kahire medreselerinde hocalık yaptı; aralarında Abdullah el-Menûfî ve Halîl b. İshak el-Cündî'nin de bulunduğu birçok talebe yetiştirdi. Özellikle bid'at ve hurafelere karşı verdiği mücadele ile tanınan İbnü'l-Hâc hayatının sonlarına doğru gözlerini kaybetti ve 20 Cemâziyelevvel 737'de (25 Aralık 1336) Kahire'de vefat ederek Karâfe Mezarlığı'nda hocası İbn Ebû Cemre'nin kabri yakınına defnedildi. Jean Claude Vadet ve Maryta Esperonnier'in bu tarihi onun doğumu için göstermeleri (bk. bibl.) bir zühul eseri olmalıdır. Brockelmann, İbnü'l-Hâc'ın *er-Rihletü'l-Magribiyye* müellifi Abderî'nin oğlu olabileceğini ve İbnü'l-Hâc lakabını da bundan dolayı alabileceğini belirtirken (*İA*, I, 24; ayrıca bk. Krachkovsky, I, 368) Abdülganî Abbûd, İbnü'l-Hâc'ın eğitim yönüyle ilgili çalışmasında (bk. bibl.) her ikisini aynı kişi olarak tanıtmıştır.

İbnü'l-Hâc'ın şöhretine vesile olan eseri *el-Medhal ilâ tenmiyeti'l-(tetimme) a'mâl bi-tahsini'n-niyyât ve't-tenbih 'alâ ba'zi'l-bida' (keşirîn mine'l-bida'i'l-muħdeşe) ve'l-'avâ'idî'lleti'ntuħilet ve beyâni şenâ'atihâ ve kubbihâ* adını taşımaktadır. Kısaca *Medhalü's-şer'i's-şerîf* olarak da anılan eser 7 Muharrem 732'de (10 Ekim 1331) tamamlanmıştır. Moğol saldırıları ve Haçlı seferlerinin sebep olduğu siyasî çalkantılar yanında içtimai ve iktisadî hayattaki çözümlerin fert ve toplum üzerindeki tahriplerinin gittikçe arttığı bir dönemde dinin temel esaslarına aykırı âdet ve geleneklere, ibadetler etrafında oluşan bid'atlara dikkat çekilerek bu tür davranışların şiddetle eleştirildiği eserde müslümanların dinleri hakkında doğru bilgi edinmeleri ve buna uygun şekilde yaşamalarının sağlanması amaçlanmıştır. Fikhî konuların ağırlıklı olduğu eser genel anlamda bir eğitim kitabı sayılabilir. Çeşitli bölümlerde ayrıca eğitim ve öğretimle ilgili konulara, hoca-talebe ilişkilerine yer verilmiş olması kitabın bu yönüne dikkatleri çekmiş ve eser çeşitli çalışmalara konu olmuştur (bk. bibl.). Abdülkerim b. Sâlih el-Hamîd de eserde mevcut bid'at ve şirkle ilgili bilgileri *es-Sirâc li-keşfi zulumâtî's-şirk fi Medhalî İbni'l-Hâc* adıyla kitap haline getirmiştir (Riyad 1411/1990). *el-Medhal*'in çeşitli baskıları yapılmıştır (I-III, İskenderiye 1291; Kahire 1293, 1320; I-IV, Kahire 1348, 1380/1960, 1401/1981).

İbnü'l-Hâc'ın klasik kaynaklarda başka eserinin adı geçmemekte, Abdullah Kennûn da bunun dışında bir eserinin bilinmediğine işaret etmektedir (*İbnü'l-Hâc el-Fâsî*, s. 11). Brockelmann ve Serkis'in ona nisbet ettikleri *Şümûsü'l-envâr ve künûzü'l-esrârî'l-kubrâ* ile (Kahire 1297, 1322, 1325) yine Brockelmann tarafından ve bazı kütüphane kataloglarında kendisine izâfe edilen (Süleymaniye Ktp., Hasan Hüsnü Paşa, nr. 769; TSMK, Yeniler, nr. 647; Dârü'l-kütübî'l-Mısriyye, nr. 58 Ş.) *Bülûğu'l-kaşd ve'l-münâ fi havâşşî es-mâ'illâhi'l-hüsnâ* adlı eserlerin havas, tılsım ve sihir gibi konuları ihtiva etmeleri sebebiyle İbnü'l-Hâc tarafından yazılmış olmaları mümkün görünmemektedir. Esasen son eser, Muhammed ed-Deyrûti ed-Dimyâtî (ö. 921/1515) adlı bir kişiye (Kehhâle, III, 64) ait kasidenin şerhidir (ayrıca bk. Fuâd Seyyid, I, 111; Karatay, III, 316). Brockelmann'ın İbnü'l-Hâc'a nisbet ettiği *el-Ezhârü't-tayyibetü'n-neşr* ise Muhammed Tâlib b. Hamdûn İbnü'l-Hâc'a aittir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Hâc el-Abderî, *el-Medhal*, Kahire 1401/1981, I-IV, tür.yer.; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcû'l-müzheb*, II, 321-322; Makrîzî, *el-Mukaffa'l-kebir* (nşr. Muhammed el-Yâ'îvî), Beyrut 1411/1991, VII, 90-91; İbn Hacer, *ed-Dürrü'l-kâmine*, IV, 237; Şa'rânî, *et-Tabakât*, I, 161-162; Keşfü'z-zunûn, II, 1401; Serkis, *Mu'cem*, I, 70-71; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûr*, s. 218; Brockelmann, *GAL*, II, 101; *Suppl.*, II, 95, 361; III, 1253, 1278; a.mlf., "Abderî", *İA*, I, 24-25; İzâhu'l-meknûn, II, 57; Zirikî, *el-A'lâm*, VII, 264; Fuâd Seyyid, *Fihrisü'l-mahtûţâtî'l-muşavvere*, Kahire 1380/1961, I, 111; Karatay, *Arapça Yazmalar*, III, 316; I. Krachkovsky, *Târîhu'l-edebî'l-coğrafiyyi'l-'Arabî* (trc. Selâhaddin Osman Haşim), Kahire 1963, I, 368; A. Shiloah, *The Theory of Music in Arabic Writings*, München 1979, s. 177-178; Abdülazîz Binabdullah, *Ma'lemetü'l-fikhî'l-Mâlikî*, Beyrut 1403/1983, s. 63; Recep Kırıkçı, *Abderî'nin Eğitim Düşüncesi*, İstanbul 1992; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, Beyrut 1414/1993, III, 64; Abdullah Kennûn, *İbnü'l-Hâc el-Fâsî (Mevsû'atü meşâhiri ricâlî'l-Magrib*, III içinde), Beyrut, ts. (Dârü'l-kitâbî'l-Lübnânî), s. 11; A. S. Tritton, "Muslim Education in the Middle Ages", *MW*, sy. 43 (1953), s. 82-94; Maryta Esperonnier, "La sunna du sacrifice les recommandations d'Ibn al-Hâğğ al-Abdari", *REI*, sy. 50 (1982), s. 251-255; Abdülganî Abbûd, "İbnü'l-Hâc el-Abderî", *Min a'lâmi't-terbiyyeti'l-'Arabiyyeti'l-İslâmiyye*, Riyad 1409/1989, s. 323-359; J.-C. Vadet, "İbn al-Hâğğ", *EP* (İng.), III, 779-780.

SAFFET KÖSE

İBNÜ'L-HÂC el-BİLLİFİKÎ

(ابن الحاج البليفي)

Ebû'l-Berekât Muhammed
b. Muhammed
b. İbrâhîm es-Sülemî el-Billifîkî
(ö. 771/1370)

Mâlikî fakihî, edip ve şair.

Şair sahâbilerden Abbas b. Mirdâs es-Sülemî'nin soyundan olup Endülüs'ün güneydoğusundaki Meriye'de (Almeria) dünyaya geldi. İbn Hacer doğum tarihini 664 (1266), İbnü'l-Cezerî 680 (1281) olarak vermekte, talebesi Hadramî'den nakledilen doksan yaşlarında vefat ettiğine dair bilgi (Ahmed Bâbâ, s. 430) son rivayeti teyit etmektedir. Aslen Meriye yakınlarındaki Billifîk'ten (Belfîk) olduğu için Billifîkî (Bellefîkî, Belfîkî) nisbesiyle anılır. Dedesinin dedesi Ebû İshak İbnü'l-Hâc tanınmış bir mutasavvıf olup Merakeş'te medfundur (Makkarî, V, 474). Dedesi ve babası da tasavvuf ehli olmaları yanında hadis alanında tanınmış birer âlimdi. İbnü'l-Hâc, Meriye'de ve Endülüs'ün diğer şehirlerinde tahsil gördü. Hadis, kıraat, fıkıh ve fıkıh usulü, mantık, dil ve edebiyat, tarih, şiir gibi çeşitli dallarda adını duyurdu. Hocaları arasında Ebû'l-Kâsım İbnü's-Şât,

Ebû Abdullah İbn Hamîs, İbnü'l-Fahhâr, İbnü'z-Zübeyr es-Sekafî, Ebü'l-Abbâs İbnü'l-Bennâ el-Merrâküşî, Ebû İshak el-Gâfîkî, İbnü'l-Kemmâd ve meşhur iki seyyah Ebü'l-Kâsım et-Tüccîbî ile İbn Rüşeyd bulunmaktadır.

Benî Ahmer (Nasrîler) hükümdarları tarafından çeşitli görevlere getirilen İbnü'l-Hâc 715 Cemâziyelâhîrinde (Eylül 1315) Kanâle's'e kadı tayin edildi. Merbelle ve İstibûne kadılıklarından sonra Kuzey Afrika seyahatine çıkarak Bicâye, Merakeş ve Sebte'de (Ceuta) bir süre kaldı ve bazı âlimlerden faydalanma imkânı buldu. Endülüs'e dönünce Mâleka'da ders verdi. Fas'a yaptığı bir seyahatinin arkasından Meriye'de ders vermeye başladı. Ardından Berce, Dellâye, Elbiniyûl, Finyâne, Bîre, Meriye'de kadılık yaptıktan sonra Mâleka'ya hatip ve kadı tayin edildi. 747'de (1346) tekrar Meriye hatipliği ve kadılığına getirildi. Bu görevden bir ara alındıysa da 756 (1355) yılında aynı göreve iade edildi. İbnü'l-Ahmer, amcasının oğlu Gâlib-Billâh Ebû Abdullah Muhammed (1360-1362) başa geçince onu Gîrnata'da kâdim cemâa görevine tayin ettiğini ve Merî-nîler Hükümdarı Ebû Sâlim'e elçi olarak Fas'a geldiğinde kendisiyle görüştüğünü belirtir (*Neşîrû'l-cümân*, s. 157).

Resmî görevleri yanında öğretim faaliyetini de sürdüren İbnü'l-Hâc başta Lisânüddin İbnü'l-Hatîb, İbn Battûtâ, İbn Haldûn ve kardeşi Ebû Zekerîyyâ İbn Haldûn olmak üzere Yahyâ b. Ahmed es-Serrâc, Ebû Abdullah İsmâil b. Hânî, Ali b. Muhammed el-Huzâî, İbn Zümrek, Ebû Bekir İbnü'l-Kureşî ve Hadramî gibi âlimlerin de aralarında bulunduğu birçok talebe yetiştirdi. Hadramî'den nakledildiğine göre 771 Ramazanının sonlarında (Nisan 1370) Meriye'de vefat etti (Ahmed Bâbâ et-Tinbûktî, s. 430). Makkarî vefat ayı olarak şevvali (mayıs) verirken Nübâhî 773 Ramazanını (Mart 1372), İbn Hacer 774 Ramazanını (Mart 1373) ve İbnü'l-Cezerî de 12 Ramazan 770 (20 Nisan 1369) tarihini zikretmektedir. Tasavvufa meyli olan, takvâ sahibi ve hayır sever bir kişi olarak bilinen İbnü'l-Hâc kendi parasıyla on sekiz kuyu açtırmış, yirmi mescitle Bilâfîk Kalesi surlarının büyük kısmını yaptırmıştır. 751 (1350) yılında hanımını boşarken bizzat düzenlediği ilginç belgenin metni günümüze ulaşmıştır (Makkarî, V, 479-480).

İbnü'l-Hâc'ın kaynaklarda adı geçen başlıca eserleri şunlardır: *Târîhu'l-Merriyye*, *el-Mü'temen 'alâ enbâ'i ebnâ'i'z-zemen* (*el-Mü'temen fi enbâ'i men lakıy-*

tühû min ebnâ'i'z-zemen), *Hareketü'd-duhûliyye fi'l-mes'eleti'l-Mâlekiyye*, *el-Fuşûl ve'l-ebvâb fi zikri men eḥaze 'annî mine's-şüuyûh ve'l-etbâ' ve'l-aş-hâb*, *el-'Azv ve'l-ücâc fi şî'ri Ebi'l-Berekât İbni'l-Hâc*, *el-Lü'lü' ve'l-mercân ellezâni mine'l-'Azv ve'l-ücâc yustaḥrecân* (*el-Lü'lü' ve'l-mercân min bahri Ebi'l-Berekât İbni'l-Hâc yustaḥrecân*, Ebü'l-Kâsım eş-Şerîf'in bir önceki eserden yaptığı seçmedir), *Selvetü'l-hâtîr fî mâ üşkile min nisbeti'n-nesebi'r-râtib ile'z-zâkir*, *Arâ'isü benâti'l-havâtiri'l-mec-lüvve 'alâ minasşâti'l-menâbir*, *el-İfşâh fi men 'urife bi'l-Endelüs bi's-şalâh*, *Ma'ttûfika li-Ebi'l-Berekât fî mâ yüşbihü'l-kerâmât*, *Mâ ra'eytü ve mâ rû'ie li-mine'l-makâmât*, *Müşebbehâtü işlâhi'l-'ulûm*, *el-Merci' bi'd-derek 'alâ men enkere vukû'a'l-müşterek*, *Ḳad yekbü'l-cevdü fi erba'ine ḡalṭa 'an erba'ine mine'n-nukḡâd*. Talebesi İbnü'l-Hatîb'in ve diğer biyografi yazarlarının zikrettiği şiirleri (*el-lḥâta*, II, 150-167; Abbas b. İbrâhîm, IV, 418-442) Abdülhamîd Abdullah el-Herâme tarafından derlenerek yayımlanmıştır (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Şi'ru Ebi'l-Berekât İbni'l-Hâc el-Billîfîki (haz. Abdülhamîd Abdullah el-Herâme), Dübey 1416/1996, hazırlayanın girişi, s. 9-24; İbnü'l-Hatîb, *el-lḥâta*, II, 143-172; a.mlf., *Evsâfu'n-nâs fi't-tevâriḥ ve's-silât* (nşr. M. Kemâl Şebâne), Rabat 1977, s. 28-30; Nübâhî, *Târîhu kuḡdâti'l-Endelüs* (nşr. Meryem Kâsım Tavîl), Beyrut 1415/1995, s. 202-206; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcu'l-müş-heb*, Kahire 1330, s. 291-295; İbnü'l-Ahmer, *Neşîrû ferâ'idü'l-cümân fi nazmi fuhûli'z-zamân* (nşr. M. Rıdvân ed-Dâye), Beyrut 1407/1987, s. 156-161; İbn Haldûn, *el-'İber*, VII, 401; İbnü'l-Cezerî, *Ḡâyetü'n-Nihâye*, II, 235-236; Ahmed Bâbâ et-Tinbûktî, *Neylû'l-ibtihâc*, Trablus 1408/1989, s. 428-430; İbn Hacer, *ed-Dürrerü'l-kâmine*, IV, 155-157; İbnü'l-Kâdî, *Cezvetü'l-iktibâs*, Rabat 1973, I, 292-295; Makkarî, *Nefḥu'l-ṭîb*, V, 471-487; Abbas b. İbrâhîm, *el-İ'lâm*, IV, 418-442; Abdülhay el-Kettânî, *Fihrisü'l-feḥâris*, I, 152-153; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edeb*, VI, 498-503.

MEHMET ERDOĞAN

İBNÜ'L-HÂC en-NÜMEYRİ

(ابن الحاج النميري)

Ebû İshâk (Ebü'l-Kâsım) İbrâhîm
b. Abdillâh b. İbrâhîm
(ö. 780/1378 [?])

Endülüslü kâtip, edip ve muhaddis.

Köklü bir ailenin çocuğu olarak 713'te (1313) Gîrnata'da (Granada) doğdu. Ailenin atası Sevvâbe b. Hamza en-Nüme-yrî Endülüs'e geçtiğinde Vâdiâş'a (Guadix)

yerleşmişti. Dedesi İbrâhîm en-Nüme-yrî Nasrîler'in hizmetine girdi ve Dîvânü'l-cünd kâtipliğinde bulundu; babası Abdul-lah en-Nüme-yrî de Sebte (Ceuta) ve Gîrnata'da bazı önemli görevler üstlendi. İbnü'l-Hâc'ın Gîrnata'daki tahsil hayatı hakkında fazla bir şey bilinmemektedir; ancak genç yaşında edebiyat, hat sanatı ve kitâbet alanlarında temayüz edişi ciddi bir eğitim gördüğünü göstermektedir. 737 (1337) ve 748 (1348) yıllarında iki defa hac maksadıyla Doğu İslâm dünyasına gitti ve kendisi için ilim öğrenme açısından büyük fırsat oluşturan bu seyahatlerinde Dimaşk, Kahire ve İskenderiye gibi ilim merkezlerinde Abdurrahman el-Miz-zî, Bîrzâlî, Zehebî, İmâdüddin el-Kindî, Kadı Vecîhüddin es-Sanhâcî başta olmak üzere birçok Şâfiî ve Mâlikî âlimiyle görüş-tü; onlardan hadis dinledi ve bazılarının hadis rivayeti için icâzet aldı. Memuriyet hayatında sırasıyla Nasrî, Hafsî, Merînî ve tekrar Nasrî saraylarında kâtip olarak hizmet verdi. Hafsî sarayında çalışırken Mağ-rib'de meydana gelen siyasi buhran, kendisini görevinden ayrılarak Tilimsân yakınlarındaki Şeyh Ebû Medyen Tekkesi'nde inzivâyâ çekilmeye sevkettiysen de bu durum fazla sürmedi ve Sultan Ebû İnân'ın ısrarıyla Merînî sarayında yeniden kâtipliğe başladı. Ebû İnân'ın ölümü üzerine (759/1358) yirmi iki yıl aradan sonra döndüğü Gîrnata sarayında iyi karşılandı ve Dîvân-ı İnşâ kâtipliğine tayin edildi; bir süre de kadılık yaptı ve ayrıca Nasrî sultan-larını temsilen bazı devletlere elçi olarak gönderildi. 768'de (1367) elçi sıfatıyla Abdülvâdî sarayına gitmekte iken Franklar tarafından esir alındı ve kısa süre sonra yüklü bir fidye karşılığında serbest bırakıldı. İbnü'l-Hâc'ın vefat tarihi hakkında ihtilâf vardır. Ancak öğrencilerinden İbn Azîm'in 780'de (1378) yirmi yaşlarında iken kendisinden ders aldığı bilinmekte ve buna göre söz konusu tarihte veya daha sonra öldüğü anlaşılmaktadır.

Kaynaklarda İbnü'l-Hâc'ın edebiyat, tasavvuf, usûlü'd-din, fıkıh, hadis, seyahat gibi çeşitli alanlarda kaleme aldığı birçok eserin adı verilmekte ve içeriğine atıfta bulunmaktadır. Onun aynı zamanda şairliğiyle de tanındığı bilinmektedir. Bir divanda toplamak yerine çeşitli eserlerine serpiştirdiği anlaşılan şiirlerinden bazılarını Lisânüddin İbnü'l-Hatîb, İbnü'l-Ahmer, Safedî, İbnü'l-Kâdî ve Makkarî gibi müellifler günümüze ulaştırmışlardır; bunların büyük bölümü hocaları ve önemli kişiler için yazdığı methiyelerdir. Özellikle İbnü'l-Kâdî tarafından yetmiş